

YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER VE GELİŞME KOŞULLARI

Yrd. Doç. Dr. Leyla SANLI*

Özet

Bu çalışma geleneksel ve hukuksal yapıların toplumsal hareketler üzerindeki etkisi hakkında bir değerlendirmeyi içermektedir. Yazıda Avrupa'da varolan geleneksel siyasal kültürün ve hukuki yapının gelişen toplumsal hareketler üzerindeki olumlu etkisine değinilmektedir. Diğer taraftan Türkiye açısından bakıldığında ise, durumun oldukça farklı olduğu gözükmektedir. Gerek siyasal kültür gerekse hukuki düzenlemeler toplumsal hareketlerin gelişme koşullarının oldukça gerisindedir. Türkiye'de devlettoplumsal hareketler ekseninde kültürel bir zaaf olduğu gözükmektedir. Bu kültürel zaafi yasal düzenlemelerin de pekiştirdiği açıktır. Bu nedenle devlet davranışının ve sivil toplumun olgunlaşması için yasaların demokratikleşmesi ve kurumsallaşması gerekmektedir.

Abstract

In this paper we have to elaborate the notion that "politics matter" even in the field of new social movements. In stressing the importance of conventional politics for movement politics, we have implicitly taken issue with the mainstream of new social movement analysis in Western Europe with compared with that of Turkey's case. There is which aspects of social cultural and legal changes are central to the understanding of the evolution of New Social Movement mobilization. The interaction between new social movements and civil society is likely to be crucial aspect of the search for a new order in Europe and as well in Turkey too. An important problem that has to be explored for Turkey is – whether or not socio-economic changes in Turkey will alter the basis of political loyalties for vertical to horizontal solidarities. In our view social, cultural and legal changes only become relevant for the mobilization of new social movement to the extent that they are mediated by politics.

* İ.Ü. İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Ana bilim Dalı

Seksenli ve doksanlı yılların dünyasında, Sovyetler Birliği'nin dağılması, Doğu Avrupa ülkelerindeki rejimlerin değişmesi ve Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra çarpıcı bir üstünlük elde eden liberalizm ile liberal demokrasi, eşitlik, adalet ve demokrasinin tek meşru temeli olarak sunulmaya başladı. Ancak, temsili demokrasinin liberal tezler doğrultusunda sağlanması çabası farklı bir eğilimi de güçlendirdi. Liberal demokrasinin, daha etkin yurttaş katılımının önemini azalttığı ve giderek parlamenter temsili demokrasinin sorgulandığı tartışmalara şahit olduk ve oluyoruz. Bu açıdan, demokrasi ve katılım ile ilgili çağdaş çalışmaların çoğu önemli ölçüde kamusal alanın kullanılmasına ilişkin tartışmalara dayanan, daha aktif ve enerjik demokrasi kavramları içinde hareket etmeye başladı. Aktif ve enerjik demokrasi ile kast edilen, yurttaşların sadece oy vermek yoluyla siyasete katılmamaları, bunun ötesinde günlük hayatın içinde siyasal ilgi ve faaliyette sürekliliği sağlayarak katılımcı olmaları gerektiği idi.

Birçok kimse yurttaş katılımını en üst düzeye çıkaran ve birbirleriyle iletişime girip tartışmalarını gerektiren bir demokrasiyi savunmaktadır. Demokrasi içinde farklı görüşlerin, politikaların, eylemlerin ve örgütlenmelerin temsil edilmesi veya bunların kendilerini ifade etme biçimleri tartışılırken, şu ortak varsayımdan hareket edilmektedir: Liberal demokrasinin kurumları ve kültürü, siyasal yapının kimliğini parçalamaksızın veya mevcut siyasal egemenlik biçimlerini bozmaksızın farklılığın dile getirilmesine olanak sağlayacak ölçüde karmaşık, esnek ve merkezilikten uzaktır. (Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Benhabib (ed.) 1996)

Zaman zaman "yeni toplumsal hareket siyaseti" olarak da adlandırılan gelişmeler, parlamenter temsili demokrasinin doğasında önemli dönüşümler meydana getirmektedir. Yeni toplumsal hareket siyaseti, yeni siyasal aktörlerce temsil edilmektedir. Siyasal partiler yerine, artık eylemci kadınların, ırksal, dinsel ve etnik grupların, çevrecilerin, barış eylemcilerinin, silahsızlanma girişimcilerinin ve ilgili yurttaşların oluşturduğu daha gevşek yapıları gruplara ve hareket siyasetine doğru bir yöneliş söz konusudur. (Offe, 1984: 147-162)

Demokrasinin çarpıcı özelliklerinden biri, herkese, kültürel bilinçdışını yönlendiren unsurları dönemselsel olarak alt üst eden ve doğallıktan çıkaran bir kamu politikasına katılım yoluyla uğraşma olanağı vermesidir. (Connolly, 1991: 211) Yeni siyasal aktörlerin ortaya çıkışları ve temsil olanağı bulmaları bu görüşü haklı çıkarmaktadır. Yaşamakta olduğumuza benzer önemli dönüşüm dönemlerinde çoğu zaman görüldüğü gibi, 1980'den bu yana eski ve yeni tanımlar, ön kabuller, düşünce atılımları, varsayımlar ve değerler iç içe geçti ve/veya çarpış-

ti. Siyasette bir tür yerinden yönetime kayış, merkeziyetçilikten uzaklaşma, yerel ve bölgesel politikaların ön plana geçmesi yaygınlaştı. Özellikle Batı Avrupa toplumlari bu geçişı hem kuramsal hem de yasal revizyona tabi tuttular ve idari yapı ile yürütmede daha esnek yasal düzenlemelere gittiler.

Önemli olan, koşullarda adaleti ve eşitliği koruyarak, bu farklılıkların hukukun egemenliği ideali ile nasıl bağdaşacağıdır. Bu yazının amacı, geleneksel ve hukuksal yapılar/yeni toplumsal hareketler arasındaki bazı sorunlara bakarak, yaşadığımız bu dönemin aydınlatılmasına bir katkıda bulunmaktır.

I. AVRUPA'DA YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER

1968'den sonraki toplumsal hareket politikalarının tarihi, süreklilikleri kadar farklılıkları ve ayrılıkları ile hala yazılmayı bekliyor ve sanıldığından daha da heterojendir. Altmışların sonunda ve yetmişlerin başındaki öğrenci ve işçi ayaklanmaları ile yetmişlerde doğan kadın kurtuluş hareketleri, cinsel özgürlük hareketleri, ekoloji-çevre hareketi ve seksenlerin başındaki barış hareketinin eylemlerinde, fikirlerinde ve örgütlenme biçimlerinde ortaya çıkan farklılıklar ve bu hareketleri "yeni" kılan özellikler hem bilginin niteliğinde hem de toplumsal örgütlenmede gözükmemektedir.

Onların yeniliği, genel oy hakkı kazanıldığından beri ortaya çıkan sendika, meslek örgütü gibi birçok hareketin tersine, kendi rollerini parlamento üzerinde bir baskı oluşturma aracı olarak görmemeleri olgusunda yatmaktadır. Yeni toplumsal hareketler, siyasal iktidarların sahip oldukları veya en iyi durumda sağladıklarından daha fazlasını talep etmekteydiler. Bu tutumlarıyla siyasal iktidarların ve partilerin temsil edemediği alanlar ve içereemediği talepler üzerine oturdular.

Kamu yararı ve hukuki kişilik

Yurttaşlar kamusal alana çıkarak seslerini duyurmaya başladıklarında, "kamu yararı" tartışması da gelişti. Yurttaşların özerkliği, demokratik müzakere süreçlerine katılımı belli toplumsal/ekonomik ve yasal haklara yönelik güvenceyle korunmalı ve genişletilmeliydi.

"Kamu yararı" statüsünün resmen tanınması pek çok ülkede devletin elindedir. Bu statü hareketlerin etkinliğini artırarak farklılıkların temsili için gerekli kültürel, kurumsal ve temsili kanalları açacaktı. Gerçekten de yasallık statüsü bu hareketlere "hukuki bir kişilik" kazandırdı. Kamu otoritesi tarafından resmi olarak tanınma anlamına gelen kamu yararı statüsünün yaygın varlığı, devletle-

rin dernekleşme ve örgütlenme özgürlüğünü teminat altına alma ilkesi, “sivil toplum”un bir bölümüne toplumsal sorumluluk verme kaygısı ve kamu yararına olmak kaydıyla onlar üzerinde belli bir denetimi uygulama zorunluluğu arasında bir denge bulma biçimi olarak anlaşılmaktadır.

Avrupa hukuku, mücadele geleneklerinden ve toplumsal ilişkilerden doğan çok çeşitli ulusal hakları tanımaktadır. Özgürce dernekleşme ve örgütlenme hakkı, Avrupa’yı ortak bir ilke etrafında birleştirmektedir. Bu kavram o kadar yerleşmiş ve sağlamdır ki, her Avrupa ülkesinin anayasasında ve temel yasalarında kaynağını mutlaka bulmaktadır.

Bu birliğin arkasında, farklı hukuk rejimlerinin, toplumların yönelttiği benzer soru ve taleplere ürettiği yanıtlardaki geniş çeşitlilik bulunmaktadır. Batı Avrupa’daki rejimler açısından bu hakkın kullanılmasına ilişkin çözümler, uzun bir hukuk sürecinde geliştirildi. Avrupa’nın geri kalanında ise, eski ulusal hukuk ve 45 yıl boyunca süren rejimin bazı pratikleri ile batılı kavramlar arasında bir hukuki çerçeve kapsamında bir sentez geliştirilmeye çalışılmaktadır (Avrupa’da Örgütlenme Özgürlüğü: Özet bir çalışma raporu, Helsinki Yurttaşlar Derneği-Mayıs 2001: 3).

Burada varolan çabada, Avrupa’nın hem batısında hem de doğusunda üçüncü şahısların ve kamuoyunun korunması kaygısı gözükmemektedir. Dolayısıyla yasal ve kurumsal güvence üstüne oturan Batı’daki toplumsal hareketler, geleceğe yönelik bir vizyon öne sürdükleri gibi, günümüzde de maddi dönüşümlerin gerçekleşmesini sağlamak üzere özgürce örgütlenmektedirler. Bu hareketler yayımlar çıkararak, etkinlikleri için maddi bir temel oluşturarak, ekonomik konularla ilgili olsun yada olmasınlar, personel istihdam edebilmekteler, alt yapılarını güçlendirecek imkanları kullanmaktadırlar.

Kadın hareketi, etnik azınlık örgütleri, çevre ve barış hareketleri, yurttaş inisiyatifleri gibi hareketler, kar gözetmeme temelinde toplumsal bir ihtiyacı karşılamak üzere örgütlenmiş demokratik kurumlar oldular. Yetmişlerde özellikle kadın hareketi ve etnik azınlık örgütleri, çok az parayla yürütülen gönüllü örgütler olarak işe başlamış olsalar da, daha başarılı olanları biraz kamu yardımı sağlamak için kampanyalara giriştiler ve bunu elde ettiler. Özyönetim niteliklerini yitirmeksizin, standartları ve yapıları açısından, çoğunlukla belediyeye ya da bölgesel hükümetlere karşı sorumlu oldular. Dayak yemiş kadınlar için merkezler ve tecavüz sonrası psikolojik destek merkezleri bu sürecin açık örnekleridir. Diğer örnekler; saldırıya uğrayan etnik gruplar için merkezleri; düşük ücretli ev endüstrisinde çalışan işçilerin taleplerine yanıt veren örgütlenmeleri; iş kazaları-

na uğrayan ya da çalışan işçilerin ihtiyaçlarına yanıt veren örgütlenmeleri; yeni teknolojilerin yarattığı sorunlarla ilgilenen grupların örgütlenmelerini içermektedir. (Wainwright, 1994: 164)

Toplumsal hareketlerin nitelikleri gibi koşulları da çok farklıdır. Demokrasi, Avrupa toplumlarının uzun süren mücadelelerinin yarattığı bir gelenektir. Bu geleneğin önemli bir yanı ise çevre kalitesi, kültür, cinsler arası ilişki gibi alanlar arasında karşılıklı bağlılığın kabulü ve bunun niteliğini bilme ve bu sorumluluğu üstlenme vardır.

Özellikle seksenlerin başında Almanya, Fransa, İngiltere, Hollanda ve diğer Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan barış hareketi; seksenlerin ortalarında Polonya, Çekoslovakya, Macaristan gibi Doğu Avrupa ülkelerinde gelişen demokrasi hareketleriyle birlikte, temsil edilemeyenler, pratikte bireysel dürüstlük üzerine kurulu bir siyasal güç kaynağı yaratacak örgüt biçimlerini aradılar. Bu hareketlerin içindeki birçok insan yeni bir siyaset biçimi yaratmakta olduklarına inandı. Bu hareketleri siyasal partilere dönüştürme ya da parçalama yolundaki baskılara karşı direndiler.

Bu yapılarıyla toplumsal hareketler, özgürlükçü ve demokratik bir hukuka sahip olan ülkelerde aynı zamanda toplumsal kurumların da yeniden üretilmesine katkıda bulundular. Batı'da bu hareketler ilk kez ortaya çıktıkları zaman, kendiliğinden belli bir ölçüde merkezileşme ve bütünlük de doğdu. Öz örgütlenme gücünün keşfi ve eylemin getirdiklerinin açığa çıkması bir enerji patlaması yarattı. Yeni radikalleşen eylemciler, gayretli bir biçimde bağlantılar kurdular, konferanslara katıldılar, bültenler çıkardılar ve gerçekten alternatif bir siyasal kültür yarattılar, hatta alternatif siyasal kurumların temelini de attılar.

Bu alternatif siyasal kurumların temsili parlamenter demokrasiyle giriştikleri kamusal alandaki rekabet önemli bir dinamizm ve mücadele yarattı. Devlet kurumlarıyla ve siyasal partilerle bazı ilişkilere girmeyen ya da bu ilişkilere yön veren uzlaşmaya boyun eğen, fakat uysallaşmayan toplumsal faaliyetler kolayca marjinalleşme tehlikesini yaşadılar. Çünkü devletin işe karışması hareketin özerkliğini ortadan kaldırırdı. (Devlete karşı bir gücün yaratılması problemlerine ilişkin tartışma için bkz. Offe, 1984).

Buna karşılık siyasal partilerle yeni toplumsal hareketlerin ortaklığı da birçok problemle yüklü oldu. Siyasal partilerin aşırı müdahalesi onları tek bir siyasal organın parçası haline dönüştürdü. Toplumsal hareketler, daha geniş bir açıdan üzerinde anlaşmaya vardıkları politikaları bir kenara atarak, sadece siyasal partilerin kısmi çıkarlarını öne sürdüklerinde, bu kez de bir alan daralması

yaşarlardı. Özellikle Almanya, Fransa ve Hollanda'daki toplumsal hareketler içindeki tartışmalar bu kaygıları ve tehlikeleri konu ediniyordu.

Kadın hareketi ve yeşil hareket, kısmen kendi politikalarıyla ilgili hale gelen insanları dönüştürme yoluyla toplumu da aşamalı olarak dönüştürmeyi amaçlarlar. Dönüştürülmüş bir toplum vizyonu taşıdıkları oranda bu hareketlerin tümü son derece pratiktir. Hepsi devlette ve sivil toplumdaki güçlere karşı insanları doğrudan kafa tutmaya sevk ederler. Örneğin kadın hareketi, solun değerlendirmiş olduğundan daha geniş ve daha karmaşık, ücretli çalışmadan reklam kültürüne ve aile yaşamına kadar uzanan alanlarda kadınları ezen toplumsal gücü açığa çıkarmaktadır. Kadın hareketinin kurtuluş fikri geleneksel solda benimsenmiş yerleşik toplumsal dönüşüm fikirlerinin çoğundan hem daha tam ve daha pratiktir. Bu haliyle siyasal partilerden daha geniş bir alanda faaliyet sürdürür. (Hall ve Jacques (ed.), 1995: 270-274)

Parlamento dışı hareketler hukuki bir kişilik kazandıkları ölçüde yukarıda sözünü ettiğimiz "özerkliği yitirme-alan daralması" çemberini kırabildiler. Ama bunu yapmak günlük yaşamın rutininden kopmayı gerektirdiği için, olağanüstü bir insani faaliyete bağlıdır. Çünkü insanın hayatını kazanırken ve bakmakla yükümlü olduğu kişilere bakarken, gündemi belirleyen ve bir konuyu kamu önünde tartışmaya açan türde bir seferberliğin hızına ve yoğunluğuna yetişmesi hem zaman hem de parasal açıdan zordur. Halbuki devlet aygıtının ve siyasal partilerin böyle bir problemi yoktur. Onlar hayatlarını siyasal iktidarları ve işbaşında bulunmalarıyla kazanırlar. Ancak bu avantajlarına rağmen siyasal partiler dönüşüm faaliyeti üzerinde tek söz sahibi değildir. Toplumsal hareketlerin de karşı karşıya kaldıkları güçlülere rağmen dönüştürücü etkileri olduğu açıktır. Almanya'da çevre, Fransa'da kadın hareketi bu gerçeğin en somut örnekleridir.

Seksenli yıllarda yeni sağ programın ortaya çıkışı ve gelişmesi ile eş zamanlı gözükten toplumsal hareketler bu programın birçok sosyal ve politik öğesiyle uyumuyordu. Ancak yeni sağ programın en önemli teorisyenlerinden biri olan Hayek'in "serbest piyasayı" savunurken her şeyi bilen bir devlete karşı çıkışı, yeni toplumsal hareketlere politik bir felsefe olarak çekici geldi. Bu nedenle toplumsal hareketlerin ivme kazandığı yıllar ve yeni sağın yükselişi arasında bir paralellik vardır.

Burada ilginç olan, bu hareketlerin insanlar adına, ama onların yakın bir katılımı dışında sosyal problemleri çözmesi için, açıkça olduğu kadar örtük olarak da her şeyi bilen bir devletin ya da partinin faaliyetlerine bel bağlayan politik projelere, üstelik bunlar ne kadar iyi niyetli olursa olsun isyan etmeleridir.

Hareket eylemcileri, başka şeylerin yanı sıra devlet ve partinin ve Batı'da özel şirketlerin ekonomik ve toplumsal bilgiyi sahiplenmelerine karşı isyan ettiler.

Tek tek Avrupa ülkelerindeki toplumsal hareketler farklı koşullarda gelişme gösterdiler. Örneğin Kuzey Avrupa'daki hareketler uzun sosyal demokrat hükümet dönemlerinde geliştiler. Bu ülkelerdeki işçi sınıfı, endüstriyel bakımdan da kıtanın en güçlüsüydü ya da Norveç ve Danimarka'da olduğu gibi toplumsal bakımdan ilerici kırsal nüfusla yakın bir ittifak içindeydi. (bkz. Anderson, 1992). Kuzey Avrupa'daki sol partiler "üretim süreci"yle ilişkili hareketlerle birlikte çalışırken, açık ve şeffaf mekanizmaları da kullanarak başarılı ve istikrarlı oldular.

Öte yandan yeni toplumsal hareketlerin her biri (sözgelimi feminizm ve cinsel özgürlük hareketi) yeni solun şekillenmesinde önemli bir etki yarattı. Ancak, bütünleştirici vizyonu, ekoloji hareketi diğerlerinden farklı bir durumdaydı ve siyasal partiler için temel oluşturmasını sağlayan da bu oldu. Hitap ettiği problemlerin kapsamı açısından bütünleştirici ve bu anlamda siyasal bir parti için uygun bir çerçeve sunmasına rağmen, ekolojik perspektif kendi içinde sağ-sol gibi geleneksel bir siyasal tercihi içermiyordu. Ekolojik perspektif, örneğin ozon tabakasının delinmesine karşı önlemler, nükleer santrallerin durdurulması, yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi, ekolojik tarımın yaygınlaştırılması gibi talepleri ve hedefleri ile yeni bir siyasal tercihi şekillendiriyordu.

Bazı hareketler 1968'den önce ve gecikmeli olarak, sosyal demokrat ya da işçi partilerinden uyarlanmış yöntemleri kullandılar. Tüm yürütme gücünü elinde bulunduran bir ulusal komite ve yönetim; merkezi araştırma bölümü ve örgütün olanakları ölçüsünde profesyonellerin gözetimi altında ulusal komite iradesini hayata geçiren şubeler gibi. İngiliz kökenli Nükleer Silahsızlanma Kampanyası bu tür hareketlerin iyi bir örneği oldu.

Almanya ve Hollanda'da ise seksenli yıllarda, sendikalarda kamu yardımı alan proje ve hizmetlerde, yerel ve bölgesel hükümetlerde önemli bir kurumsallaşma ve güçlenmenin izlediği, toplumsal hareketlerdeki savaş sonrası en yaygın canlanmaya tanık olduk.

Kamusal platform ve kaynak sorunu

Gelişme sürecinde toplumsal hareketler, kendi projelerini canlı tutmak için kalıcı bir kamusal odağa, kamu platformuna ve kaynaklara ihtiyaçları olduğunu gördüler. Bu çok önemli bir dönüm noktası oldu. Çünkü parlamenter demokrasinin başarısızlıklarına karşı mücadele eden bu toplumsal hareketler, ge-

lişmelerinin bir aşamasında parlamentoya yönelik kuşkular açısından daha pragmatik davranma eğilimine girdiler. Parlamento dışı faaliyetlerin talepleri elde etmede tek başına yetmediği inancı giderek yaygınlaştı ve parlamento da hedefler arasına girdi.

Bunların kanıtları, parlamento dışı hareketlerin yeni partiler yaratmasında (Alman Yeşiller Partisi bunun en dikkate değer ilk örneğidir); radikal hareketlerin mevcut partilerin kimi talepleri ve politikaları üzerinde yarattığı ortak etkide (Norveç, Danimarka, Fransa, Avusturya, İsveç ve Hollanda'daki gelişmeler) ve yerel yönetimler için ortaya çıkan fırsatların yaratıcı bir şekilde kullanılmasında gözükte. (Kriesi, 1994: 11).

Özellikle altmışlar ve yetmişlerde parlamenter demokrasinin başarısızlıklarına karşı isyan eden toplumsal hareketler, bağımsız ve parlamento dışı değişim güçlerine daha sempatik davranan politik bir sözcülüğün varlığı için de basıkı unsuru oldular. Böylelikle sol partiler ister yeni, isterse yenilenmiş olsunlar, yeni bir tarzda örgütlenen toplumsal hareketleri görmezden gelemediler. Çünkü bu hareketler parlamenter devletin başlıca karşı-gücüydü ve eski politik yöntemleri sürdüren kurumların üstünde önemli bir etkiye sahipti.

Yeni toplumsal hareketler sonsuza dek aynı biçimde sürmeyecekti. Sözgelimi başlangıçta güçlü olan anti-nükleer ve bağımsız barış hareketleri zayıfladı, kadın ve gay hareketleri inişe geçti. Bunların nedeni ya taleplerinin tümüyle reddilmesi ve politik sistem içinde bir sözcülüğe sahip olma şanslarının bulunmamasıydı; ya da taleplerinin birçoğunun kabul edilmesi ve sistem içine alınmasıydı.

Özetleyecek olursak, bir yanda yasallık statüsünün kazandırdığı hukuki kişilik yeni toplumsal hareketler için temsil kanallarını açtı ve onlara etkinliklerini arttırma imkanı sağladı. Diğer yanda ise kendilerinin partileşmeleri veya bazı sol partilerle kurdukları ilişkiler sonucu onları dönüştürmeleri kamusal alandaki etkilerini arttırdı.

II. TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL HAREKETLER

Türkiye'de ekonomik, politik ve toplumsal ihtiyaçları karşılayacak istikrarlı bir örgütlenme tarihine rastlamak oldukça zordur. Bu da ülkenin genel sosyo ekonomik yapısından, toplumsal ve siyasal geleneklerinden ve siyasal alana yönelik askeri müdahalelerden kaynaklanmaktadır.

Kamusal kurumlar deneyimi, hem devletin hem de sivil toplumun tarihsel koşulları, Türkiye’de Batı’da olduğundan çok farklıdır. Avrupa’daki toplum ve siyasal iktidar ilişkisine tarihsel gelişimi açısından bakıldığında, kişilerin topluca hareket ederek sistemleri etkileyecek ve değiştirecek örgütlenmeler oluşturduğu görülmektedir. Toplumsal hareketler de bu geleneğe bağlı olarak kendi tepkilerini örgütlenerek gösterdiler. Toplumsal hareketler, siyasal iktidarın yönetici gücünün meşruluğunu tartışma gündemine getirdiler. Böylece siyasal partilerin yanısıra yeni toplumsal hareketlerin de siyasal katılımın önemli bir unsuru olduğu ortaya çıktı. Artık bu örgütlenmeler olmadan demokrasiden söz etmek mümkün değildir.

Ancak devlet ve toplumsal hareketler arasındaki ilişkiyi anlatan bu yaygın anlayış açısından Türkiye’ye bakıldığında, bunun düz bir ilişki olarak gerçekleşmediği görülmektedir. Siyasal partiler, iktidar ve toplumsal hareketler arasındaki ilişki varolan siyasal kültür ve kamu politikalarından doğrudan etkilenmektedir. Yani siyasal kültür ve kamu politikaları önemli iki değişkendir.

Özellikle yetmişli yıllarda Avrupa’da ortaya çıkan gençlik hareketinin; ve daha sonra seksenli yıllarda gelişen çevre, kadın, silahsızlanma ve barış hareketlerinin yerleşik siyasal partileri sarsması ve etkilemesi, büyüyen bir yurttaş tepkisine yol açması epey gecikmeli olarak Türkiye’nin de gündemine geldi. Ancak Türkiye’deki hareketler için kamusal alana çıkma ve etkin olma konusundaki engellerin başında yapısal ve yasal sorunlar gelmektedir.

Yapısal sorunlar ve siyasal kültür

Demokratik siyasal kurumların kurumsallaşması aktif bir sivil toplumun gelişmesine de yardımcı olur. Bu bağlamda, demokrasinin yerleşik hale gelmesinde en önemli etmen siyasal kurumsallaşmadır. Hukuksal-evrensel bir bürokrasi yaratmak, merkeziyetçilikten kurtulmak ve sivil toplumun gelişimini sağlamak birlikte hareket eden süreçlerdir. Bunların güçlü bir demokratikleşme doğrultusunda gösterdikleri değişim toplumsal hareketlerin de etkinliğini artırır.

Bu sözü edilen süreçlerin ana hatlarını şu sivil toplum tanımı özetlemektedir: “Sivil toplum, ekonomi ile devlet arasında, herşeyden önce mahremiyet alanı (özellikle aile), örgütler (özellikle gönüllü örgütler) alanı, toplumsal hareketler ve kamusal iletişim biçimlerinden oluşan bir toplumsal etkileşim alanıdır... Modern sivil toplum, kendi kendini oluşturma ve kendi kendini harekete geçirme biçimleri ile yaratılır. Toplumsal farklılaşmaya istikrar kazandıran yasalar, özellikle de öznel haklar sayesinde kurumsallaşıp genelleşir. Kendi kendine

yaratacağı ve kurumsallaşmış boyutlar ayrı ayrı varolabildikleri halde, uzun vadede hem özerk eylem hem de kurumsallaşma, sivil toplumun oluşumu için zorunludur.“ (Cohen ve Aretto, 1994: 1x).

Yukarıdaki tanıtımda ana hatları ile çizildiği gibi yasaların, kurumsallaşmanın, özerk eylemin ve toplumsal hareketlerin vurgulanması; devlet davranışının ve sivil toplumun olgunlaşması için gereklidir. Öyle görünüyor ki, bunlar Türkiye'nin yapısal sorunlarıdır. Türkiye toplumu hem siyasal kültür hem de örgütlenme geleneği açısından Batı toplumlarında olduğu kadar gelişmemiştir.

Türkiye'deki siyasal kültür; geleneksel, dikey, hiyerarşik bir yapılanmaya dayanır; toplumsal hareketler ise tam tersine yatay yapılanmanın deneyimlerini geliştirme çabasıdır. Yeni toplumsal hareketler Türkiye'de de farklı bir kültür, farklı bir eylem biçimi ve farklı değerler oluşturmaya başlasalar da, bu değişim çabası henüz geniş toplum kesimlerince onaylanmış değildir. Üstelik yeni toplumsal hareketlerin yaygın bir etkinliğinden de söz edilememektedir.

Aynı zamanda Batı'da görülen yurttaş bilincinin Türkiye'de tam olarak oluşması sağlanamamıştır. Toplumsal hareketlerin güçleri yurttaşla birlikte hareket etmeyi amaçlamaları olgusundan kaynaklanır. Türkiye'deki hareketlere bu kriter açısından bakıldığında, bunların sivil toplumun gelişmesine katkıda bulunsalar bile, halkın geniş kesimlerinin katılımının sağlanması sürecini henüz başaramadıkları görülmektedir. Batı'da gördüğümüz kampanya ve örgütlenme anlayışı içinde, bu hareketler genelde halkın çoğunluğunun günlük hayatına/sol partilerden de fazla/ yakın durmaktadır. Hareketlerin temelleri ve güç kaynağı yereldir, yani halkın yaşadığı, çalıştığı yerlerdir.

Siyasal tarihimize göz atıldığında, Türkiye'de modernleşme ve Batılılaşma amacıyla ilk önceleri tüm toplumsal örgütlerin ya yasaklandığını ya da tek parti rejimine eklemeli olduğu gözlenir. Ancak Batı'ya ekonomik ve siyasal bağlanmanın gelişmesi ile birlikte Türkiye'de partilerin, meslek odalarının ve derneklerin oluşumu serbest bırakılmıştır. Buna rağmen, Türkiye'nin siyasal sistemindeki güçler dengesi, kısıtlayıcı yasalarda yansımaları bulan katı ideolojik temeller, bir yandan siyasal sistemin sivil kurumlarının etkinliğini, diğer yandan da bir sivil toplumun ortaya çıkmasını engellemiştir. Buna karşılık seksenli yılların değişen koşulları altında Türkiye'de de bazı toplumsal hareketler ortaya çıkabildi.

Yasal sorunlar ve Dernekler Yasası

Türkiye'deki toplumsal hareketler, sosyal ve siyasal projelerle hem içte hem de dışta çoğulculuk, hoşgörü ve katılımın genişletilmesi amacıyla devlete

muhafif ya da devletle işbirliği halinde alternatif politikalar geliştirdiler. Ancak bu gerçeğe rağmen Türkiye’de varolan yasal düzenlemeler bu gelişmelerin arkasında kaldı.

Toplumsal hareketlerin devletle ilişkilerinde özerk olmaları tanımsal bir gerekliliktir. Burada, devlet açısından saydamlık ve hesap sorulabilirlik bir önkoşuldur. Bunun için yasal altyapısı olması gereklidir. Ancak yasal altyapı da yeterli değildir; devlet yönetim kademeleri tarafında diyaloga açık, uzlaşmacı ve saydam bir bakış açısının, diğer bir deyişle demokratik bir siyasal kültürün olması gereklidir.

Türkiye’de var olan ilişkiye bakıldığında, devlet/toplumsal hareketler ekseninde siyasal kültürden kaynaklanan bir zaaf olduğu görülür. Bu zaafın üstüne oturduğu ciddi bir yasal düzenlemenin de bu durumu pekiştirdiği açıktır. Avrupa’da çoğulcu yapı çerçevesinde farklı örgütlenme biçimlerinin kamu yararı statüsünü kazanmaları nasıl devletin elinde ise, Türkiye’de de bu sürecin yasal tanımını esas olarak Dernekler Yasası’ndan geçmektedir.

Türkiye’de dernek kurma özgürlüğünün gelişiminde başlıca üç tarih dikkat çeker. Dernekler Yasası’nın yürürlüğe girdiği 1938’de sadece 205 dernek vardı. 1946’da yapılan değişiklikle dernek sayısı 733 oldu. Fazla bir artış görülmemesinin sebebi 2. Dünya Savaşı’nın yaşanılmış olması nedeniyle oluşan sosyo ekonomik yapının durgunluğudur. 1950 sonrasında ise daha özgür bir ortamın gelmesi ile dernek sayısında nispi bir sıçrama yaşandı. Ayrıca kapitalist sürecin hızlanması, köyden kente göç, toplumda sınıfsal yapının belirginleşmesi gibi modern toplumu oluşturan temel özelliklerin biçimlenmeye başlaması dernek sayılarında ve türlerindeki artışın başlıca etkenleridir. (Toksöz, F., 1996: 377)

Dernekleri düzenleyen yasada temel değişikliklerin yapıldığı 1972 yılına gelindiğinde ise dernek sayısı 45 000’e ulaşmıştı. Dernekler Yasası’nın gerekçesinde de belirtildiği gibi, siyasal iktidar dernek sayısının 45 000’e ulaşmasından kaygı duyduğu için bu sayıyı azaltacak bürokratik önlemlere başvurdu. Bundan dolayı yasanın yürürlüğe girdiği yılı izleyen 2 yıl içinde dernek sayısı hızla düştü ve 18 000’e kadar geriledi. 1975’lerden sonra ise dernek sayıları tekrar hızlı bir artışla 1981’de 53 000’i geçti. (Toksöz, F., 1996: 377).

Bu üç yasal süreç; denetleyici/yasaklayıcı anlayıştan liberal anlayışa, oradan tekrar kısıtlayıcı anlayışa dönüş olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda sosyo ekonomik gelişmenin zorunlu bir ürünü de olan dernekler ile siyaset ve hukuk açısından ele alınan dernek anlayışı arasında tam bir çelişkinin yaşandığı da açıktır. Bu gerçek en belirgin olarak 1971 ve 1980’deki kısıtlamalar ve yasak-

lar döneminde görülmektedir. Derneklerin kuruluşunu düzenleyen kurallara getirilen kısıtlamalar özellikle 1982 Anayasası ile daha da artmıştır.

Çünkü yaygın görüşe göre, 1961 Anayasası ile kişilere tanınan temel hak ve hürriyetlerin sınırsız kullanımı eğiliminin oluşması ve devlet yönetimindeki yetersizlik ve ihmaller toplum içerisinde çatışma ve bölünme tehlikesini doğurmuştur. Genel kanaat bu yönde gelişince, bu durumun sebeplerinden biri olarak kuruluş amacı dışına çıkarak siyaset alanına girmiş derneklere işaret edildi. Etkin mali ve idari denetimden yoksun dernekler siyasal gerginliklerin ilk nedeni sayıldı. Böylece derneklerle ilgili yasaklamaların sınırları genişletilerek, dernek kurmalarına izin verilmeyenlerin uzunca bir listesi oluştu. Kamu görevlileri sadece üyelerin ortak sosyal, ekonomik, dinlenme, kültürel ve mesleki amaçlı ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik dernekleri kurabilecekleri. Böylelikle kamu görevlileri dernekleşme yasaklarından en fazla etkilenen kesimi oluşturdu.

1992'de Ulaştırma Bakanlığı, memurların kamu yararına çalışan derneklerle, spor kulübü, gençlik kulübü, sakatlara hizmet dernekleri, çevre koruma dernekleri, okul koruma ve yapma dernekleri ile yardım amaçlı derneklere üye olabileceklerini belirtti. 1995'de ise Milli Eğitim Bakanlığı öğretmenlerin 100 civarında belirli derneğe izinsiz üye olabileceklerini açıkladı. Ama bu dernekler arasında İHD, Halkevleri ve Eğitim Der gibi dernekler bulunmuyordu. Bunun anlamı ise bu derneklerin siyasi bir amaç doğrultusunda hareket etme eğilimlerinin yüksek olmasıydı. Yasaklar bununla bitmedi. Dernek teşkilatlanmalarında ise kamu yararına çalışanlar hariç, diğerlerinin il ve ilçe merkezlerinde birden fazla şube açmaları yasaklandı ve gerekçe olarak toplum içerisindeki huzursuzluk ve bölünmeler gösterildi. (Aslandaş, S., 1996: 304-316)

Türkiye'de kuruluşla ilgili bu sınırlamalara karşılık Avrupa'daki kimi ülkelerde (Hollanda, İsveç, İngiltere, İrlanda) tüzel kişiliğin oluşması kurucu üyelerin kuruluş senedini imzalamasıyla tescil edilmiş olur. Türkiye'de ise tescil onayının çıkması ve belli bir süre sonra verilecek kararın beklenmesi gerekmektedir. Bu karar Dernekler Yasası'nın 10. Maddesi'nde şu şekilde belirtilmektedir: "Valiliklerce 30 gün içinde ve daha sonra İçişleri Bakanlığı'na 90 gün içinde incelenir." Bu kriterler, kuruluş beyanında, dernek kurulmasını teşvik eden veya bunun aksine güçleştirmek isteyen ülkeler arasındaki sınırı tanımlamayı kolaylaştırmaktadır.

Diğer bir nokta ise Dernekler Yasası'nın 13. Maddesi'ndeki "genel sınırlamalara aykırı hareket edemeyecekleri gibi siyasal amaç güdemezler, siyasal faaliyette bulunamazlar, siyasal partilerden destek göremezler ve onlara destek

olamazlar, sendikalarla kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarıyla ve vakıflarla bu amaçla ortak hareket edemezler” sınırlamasıdır. Ayrıca “Kuruluş amaç ve şartlarını kaybeden yahut kanunun öngördüğü yükümlülükleri yerine getirmeyen dernekler kendiliğinden dağılmış sayılır. Dernekler Yasası’nın öngördüğü hallerde hakim kararıyla kapatılabilir“ ifadesi ile yer alır.

Bunlara ek olarak dernekler de asıl olarak merkezi denetim sağlanarak kontrol altında tutulmaya çalışılmaktadır. Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde oluşturulan Dernekler Özel Denetleme Grubu, derneklerin tüzüklerindeki amaç doğrultusunda çalışıp çalışmadığını; işlem, defter ve hesaplarının mevzuata ve tüzüğe aykırı olup olmadığını denetlemektedir.

Valilerin dernekleri faaliyetten alıkoyma yetkisi, özellikle polis yetkililerince siyasal faaliyet gösterdiği düşünülen derneklere karşı kullanılmaktadır. Hatta dernek yönetici ve üyelerinin siyasal ve ideolojik amaçlarla suç işlemesi halinde dernekler suç kaynağı haline gelmiş sayılmakta ve mahkemece temelli kapatılmaktadır. Bu kriterler tamamen subjektiftir ve egemen anlayışın dışındaki hareketler bu mekanizma sayesinde sistematik olarak engellemeye maruz kalmaktadır.

Yasa o kadar çok hükmü içeriyor ki, dernek her zaman bunları ihlal etmekten dolayı kapatılabilmektedir. Örneğin her toplantının içinde isim isim verilen oylar da olmak üzere bir zaptının tutulması gerekmektedir. Aynı şey buna ek olarak polis tarafından izin verilmesi gereken her bildirim için de geçerlidir. Bu tehlike, her tür “siyasal” hedef gözetme yasağı ile daha da artırılmaktadır. Örneğin Nükleer Savaşa Karşı Uluslararası Hekimler Birliği IPPNW Türkiye kolu, nükleer savaşlar sorununun yalnız ve yalnız devletin yetki alanına giren bir dış politika olduğu gerekçesiyle Türkiye’de yasaklanmıştır.

Türkiye’de Anayasa’da sağlanan hak ve özgürlüklerin nasıl işleyeceği genellikle ilgili kanun maddeleri ile belirlenmektedir. Bu belirlenme hususunda da çoğunlukla kısıtlama yoluna gidilmektedir. İlgili özel yasalar, Anayasa’ya göre daha kısıtlayıcı olmakta, yasa çıktıktan sonra ise uygulama safhasında daha da sıkı bir şekilde davranıldığı görülmektedir.

AB üyesi ülkelerde ise örgütlerin kapatılması çok seyrek karşılaşılan bir olaydır. Avrupa ülkelerindeki yasal düzenleme bu örgütleri koruyucu bir anlayışla hazırlanmıştır. Bu kapatmalar, kar amacı gütmeyen bir kuruluştan kar güden bir kuruluşa dönüldüğünde; üyeler örgütleri kötüye kullanıp, şahısları adına para kazanmaya başladığında gerçekleşir. Ya da, normal şartlarda bireysel düzeyde yapıldığında suç sayılan şeyler bu örgütler tarafından yapılırsa, söz konusu

örgütlerin kapatılması gündeme gelebilir. Bir örnek verecek olursak, Alman yazarlarına göre, insanları yabancı düşmanlığına teşvik edici davranışlarda bulunmak, yabancı düşmanlığı propagandası yapmak suçtur ve belli cezalara tabidir. Bir kuruluş da aynı biçimde yabancı düşmanlığını özendirici faaliyetlerde bulunursa bu cezalardan payını alır.

Öte yandan bu kuruluşların ülke dışı fonlardan kaynak alması, yani dış kaynaklı mali destek toplum için bir tehdit unsuru sayılmamaktadır. Bu açıdan bakınca Türkiye'deki durum da oldukça farklıdır. Ayrıca AB üyesi tüm ülkelerde bu tür örgütler vergiden muaftır, toplum yararına işler yapan kuruluşlar olarak görülürler ve yasal düzenlemeler de bu doğrultuda yapılır.

Bu örgütler yerel güçlerini, ulusal ve giderek uluslararası bir güce sahip olan şirketlere, sorumsuz bürokrasilere karşı seferber edebilir ve kullanabilirlerse, hedeflerine daha kolay ulaşır ve başarılı olurlar. Üstelik de bu hedeflerin bazıları - ekonomik eşitlik, ekolojik güvenlik vb. - ve bunlarla ilgili toplumsal ihtiyaçların karşılanması içinse, bağlayıcı bir ulusal/uluslararası otoriteye sahip demokratik bir karar alma mekanizmasını gerektirir.

Türkiye'de ise uluslararası faaliyetler alanında tam bir kapalılık yaşanmıştır. Bu alan ilke olarak yasaklanmıştır. Ancak uluslararası beraberlikten fayda görülen hallerde Dışişleri Bakanlığı'nın olumlu görüşü alındıktan sonra İçişleri Bakanlığı'nın iznine bağlı olarak ilişki kurulabilmiştir. Yani Türkiye'deki genel anlayış dışı kapalı olmaktadır.

Çok açık görülmektedir ki, varolan Dernekler Yasası ile ne sivil toplum gelişebilir ne de toplumsal hareketler gelişir ve güçlenebilir. Bu Dernekler Yasası'nın anti demokratik olduğu Avrupa Birliği'nin Türkiye ile ilgili yayınladığı ilerleme raporlarında da çok açık ifade edilmektedir.

Türkiye'deki durum, devletin ve bu kuruluşların birbirini rahatsız etmeden de var olabileceği gerçeğine uzaktır. Türkiye'de, AB'nin toplumsal hareketler için koyduğu genel geçer yasalar yoktur. Tüzük, kuruluşla ilgili ayrıntılar her üye ülkede farklılık gösterebilir. Ancak hepsinde kabul edilen ve aday ülkelerden beklenen temel bir standart vardır. Bu hareketleri, bunları kar amacı gütmeyen kuruluşlar da diyebiliriz, kurmak ucuz ve kolay olmalıdır, izne bağlı olmaktan çıkmalıdır.

Meclis'de son dönemde derneklerle ilgili olarak yapılan yasal düzenlemeler ve çıkarılan uyum yasaları bu konudaki yaklaşımı belli ölçüde değiştirebilir. Ancak bunlar yetersizdir ve Avrupa standartlarına uyumun çok gerisindedir.

SONUÇ YERİNE

Toplumsal hareketlerin kamusal alana çıkmalarını ve bu yolla siyasal sonuçlar ve değişim yaratmalarını sağlayan veya engelleyen koşullar birbirleri ile içiçe geçmiş ve çeşitlidir. Bu tür örgütlenmelerin sayısal artışları sivil toplum geleneklerinin gelişmesi açısından olumlu bir rol oynasa da, nicelik artışı ile kamusal alana çıkış arasında doğrudan bir bağ yoktur.

Toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı, gelişimi ve yönelimleri açısından baktığımızda Türkiye ile Avrupa karşılaştırması önemli bazı farklara işaret etmektedir. Birincisi, Türkiye'deki yasal çerçeve toplumsal hareketlere demokratik bir hukuki zemin sağlamamaktadır. Türkiye'de bu hareketler siyasal kültür ve örgütlenme geleneğinin zaafı açısından güç koşullarda gelişmekte, yasal çerçeve olarak da Dernekler Yasası'na sıkıştırılmaktadır. Bu çerçeve ise siyaset yapmalarını, uluslararası ilişkiler kurmalarını engellemektedir.

Gelişmiş kapitalist ülkeler, ortaya çıkan bu tür toplumsal muhalefet hareketlerini, hukuki ve yasal zeminler sunarak sisteme entegre etme yolunu seçerken, Türkiye gibi ülkeler yasaklar ve engeller yoluyla bu hareketleri sıkıştırmakta ve çalışamaz hale getirmektedir. Son yasal düzenlemeler ise bu alanın demokratikleşmesi açısından yeterli değildir.

Avrupa'daki yeni toplumsal hareketlere gelince. Geçmiş dönemin hareketleri büyük ölçüde entegre olmuş ve etkilerini yitirmiştir. Yeni dönemde küreselleşme karşıtı politikalar etrafında yeni hareketler gelişmektedir. Kendilerine „küresel adalet hareketi“ adını veren bu örgütlenmeler, yeni biçimler ve mücadele yöntemleri geliştirmeye başlamıştır.

KAYNAKÇA

- Anderson Perry, (1992), "The Singular and the Plural", English Questions, Londra
- Aslandaş A. Sedat, (1996) "1980 Sonrası Dernekler" maddesi, "Yüzyıl Biterken Türkiye Ansiklopedisi, cilt 12, İletişim Yay.
- Benhabib Seyla, (1996) ed. "Democracy and difference: Contesting the boundaries of the political" Princeton Univ. Press
- Cohen ve Aretto, (1994) Civil Society and Political Theory, Cambridge
- Connolly William, (1991) Identity Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox, Ithaca; Cornell Univ. Press
- Hall S., Jacques M., (ed.) (1995) "Yeni Zamanlar: 1990'larda politikanın değişen çehresi" içinde "Yenilenme yolları" Sarah Benton, Ayrıntı Yayınevi
- Helsinki Yurttaşlar Derneği, (2001) "Avrupa'da Örgütlenme Özgürlüğü", özet bir çalışma raporu, Murat Reha Boduroğlu ve Emel Kurma
- Kriesi H., (1994) "The Political Opportunity Structure of the Dutch Peace Movement", West European Politics, no.3
- Offe Claus, (1984) "Contradictions of the Welfare state" Cambridge Mass: MIT Press
- Toksöz Fikret, (1996) 'Dernekler', Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi, İletişim Yayınları
- Wainwright Hillary, (1994) Arguments for a New Left Answering the Free-Market Right, Basil Blackwell